

„Fegyver s vitéz ellen énekelek ..., hogy az emberi hang visszhangot kapjon.”¹

Fábry Zoltán europrogresszív társadalomkritikai publicisztikája a jelenkor történéseinek tükrében

Tanulmányomban Fábry Zoltán (1897–1970) születésének 125. évfordulója kapcsán, a pacifista író, publicista, irodalomkritikus emberközpontú, háborúellenes publicisztikai írásain keresztül a sajátosan egyedi fábryi (a tanulmány, az esszé és a politikai publicisztika ötvözetét magán viselő) műfaj szellemében reagálok korunk aktuális történéseire.

Munkám első részében szólok Fábry háborús tapasztalatairól, majd bemutatom, hogy ezek révén hogyan jutott el a humanista látásmód: a vox humana eszméjének és az antifasizmus műfajának felvállalásához, végül Fábry máig időszerű meglátásait vonatkoztatom a jelenkor háborús fejleményeire.

A Kassához közeli Stószról származó író a háborúk évszázadában többször is átélte a világégést.² Az első világháborúban külföldi csatatereken harcolt, a másodikat szülőföldjén, állandó életveszély közepette sikerült túlélnie. Fábry már korán megtapasztalta a háború szörnyűségeit, hiszen 1916-ban, mindössze 19 évesen került az osztrák–magyar hadsereg kötelékébe. Az író, aki a galíciai és az olasz frontot is megjárta, így számolt be szüleinek írt levelében a gyilkos frontharcokról: „(...)fejünk felett röpködnek a golyók. A gránát meg a srapel persze veszélyesebb, de azokat a bűgásukból meg tudom saccolni, felénk tartanak-e? Ha igen, lebukunk a földre és megvárjuk, amíg pukkannak. Persze, nem a hátunkon! Ez a háború! Néha dongókat hallani a levegőből: repülőgépeket, de ezeket

¹ Fábry Zoltán (1937): „fegyver s vitéz ellen.” In: *Vigyázó szemmel – Fél évszázad kisebbségben*. Bratislava: Madách, 1971, 195.

² Fábry életrajzi adatairól és írói munkásságáról bővebben lásd Szeberényi Zoltán: *Fábry Zoltán (1897–1970)*. In: *Magyar irodalom Szlovákiában. I.* Bratislava: AB-ART, 2000, 42–47; valamint MA Kupec Mihály – Stumpfne Braun Zsuzsanna – Ing. Zeman Krisztián: *Fábry 50*. Kassa: Bodva - völgyi és Érchegegyeségi Kulturális Központ, A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2020.

már fel sem vesszük. De mit veszünk föl? Mindenhez hozzászoktunk, az emberi alkalmazkodás törvényét fényesen igazolja viselkedésünk...”³

Majd később a hadnagyi rangot szerző ifjú életében is bekövetkezett az a drámai fordulat, *a szuronyjelenet*, amely meghatározó jelentőséggel bírt Fábry pacifista, emberközpontú értékrendjének kialakulásában, hiszen ez az ún. *gyilkos élmény* tette őt örökre a béke és a humanizmus elkötelezett szószólójává: „(...)felettem is ott állt a szuronyra kapott és dőfésre lendülő végzet. Az orosz altiszt már szúrásra emelte fegyverét, amikor szememmel találkozott. Gyerekifjú voltam: lehetett a szememben valami csodálkozó szomorúság, mely kíváncsiság és búcsú is volt egyben. Nem tudom, mi történt, hogy történt: a gyilkolásra kész ember legyintően intett egyet és továbbment. Mintha a horogra került halat visszadobta volna a vízbe: növekedj! Mintha itt és ekkor – 1916. szeptember 30-án – születtem volna másodszor.”⁴

Később viszont már kénytelen volt embert ölni, hogy megmentse saját életét: „Én megmaradtam (...) és szaladtam, míg az üres futóárokban bele nem ütköztem egy ellenséges köpenybe. Szuronyom a hasát érte, de a dőfés elmaradt, kezem nem engedelmeskedett, a repesztő, szisszenő hang nem engedte. Megrántottam a ravaszt: az út szabad volt. Az út szabad volt, és én egy élmény örök foglya és elkötelezettje. Azóta mondom és írom: Fegyver s vitéz ellen”⁵ – ecseteli Fábry, akinek csak e brutális cselekedettel sikerült megmenekülnie a ma Ukrajnához tartozó Brodi alatti jasionov-majdani erdőben vívott vesztes csatában az ellenséges rohamozó szuronydőfése elől.

Az első világháborút követően a trianoni káosz közepette az egész életére háborús traumát szenvedett író a bizonytalanság és a teljes öntudatlanság állapotában expresszionista eksztázisban ordítva, majd emberségre eszmélve, ekként igyekezett utat törni a szociális érzékenységgel telített, kisebbségi közösségért felelősséget vállaló emberi hangnak: „Amilyen nehéz volt régebben a szó: »ember«, olyan könnyű fajsúlytalan ma. (...) – Aki igaz szívvel lépett az útra, és ezt látta, az vagy megrekedt az atmoszférában, vagy megfordul, behunyja a szemét, vagy – vagy? Ordít egyet (...): levegőt, igazságot. És a nyílt utcán elindul. De hang, élő hang. (...) Tiszta utcát! Szabad levegőt. Szabad teret. Mozgást! Megyek. Így. És csak így érek el a rabszolgákhoz. Csak a rabszolgákért vagyunk itt! (...) A rabszolgák: emberek az embertelenségben. Hol vannak? Mindenütt. – Az »én« eltűnik, az »én« eloszló erő, szétáradó fluidum (...), talajugrás új közös talajra: én már meghaltam, már csak

³ Batta György: Fegyver s vitéz ellen – mindhalálig. In: *Fábry 50 – A stószai író igaza. Tanulmányok Fábry Zoltánról*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2021, 16.

⁴ Fábry Zoltán (1960): Az emberhez méltó gond. In: *Hazánk Európa*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 562.

⁵ Fábry Zoltán (1950): Gyilkos élmény. In: *Hazánk Európa*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 513.

mi vagyunk.⁶ (...) Még élünk: kisémmizettek, rabszolgák (...) és életre, emberéletre jogosultak, kötelezettek: rabszolgái, lázadói, szegényei, kortársai az apokaliptikus káoszban: a háború utáni mának. Emberek külön-külön és összességben. Embertelenség embertömege. (...) Kell valaki. Hang. Valaki: ember. (...) Aki az »én« orgiái után, az »én« szépségét, erejét életté áldozza, aki az önzés perverz játéka után – magát adja egészen – másoknak.⁷ (...) Csak ha egynek érzem magam a (...) tömeggel is, csak ha tudom, hogy a hátam mögött olyan egység van, mely értelmet és realitást ad harcaimnak, csak akkor lehetek új, másult, változtató erő!”⁸ Így lett közírói jel-szava: a változni és változtatni: „Változni annyira, hogy hozzáérjünk az emberiség európai változásaihoz (...)”⁹ Tömegetudattá fejleszteni az emberi jog és kötelesség változtató, vállaló munkáját”¹⁰ – magyarázza Fábry. Ettől kezdve vált írói küldetésének értelmévé a vox humana eszméje, amely értelmezésében emberséges hangot jelent.

A vox humana értelmének középpontjában a fő hangsúly számára az emberségen van, ami „itt az emberi méltóságot jelenti, az emberhez méltó szót és nyomában az embert emberségre elkötelező tettet.”¹¹ Ugyanakkor Fábry a vox humana jelentését kétféle irányból közelítette meg: 1. általánosságban antifasiszta princípiumot, mindenfajta embertelenségnek ellenszegülő emberséget értett rajta; 2. kisebbségi szempontból értelmezve a nemzetiségi lét egyfajta humánus plusz etikai többletet jelent, mert „senki a kölcsönösséget úgy nem szorgalmazza, senki a türelmet és jó akaratot úgy nem szomjazza, mint épp a kisebbség, mert senki se lát annyira üdvösséget, megváltást a humánumban, az emberségben, mint a kisebbség; ez, ennyi a megmentője, megtartója, lényege, élete és elkötelező küldetése. Az, amit én úgy hívtam, és amivel immár életem művét jelezni fogják: vox humana...”¹²

Fábry egyedül csak azt tekintette társadalmi haladásnak, „ami a világ emberibbé tételét szolgálja, ami az embert emberségesebbé teszi, tehát mindaz, ami az emberiség irányában halad. (...) Nincs más mérték, nem lehet más mérték. A humanizmus az elérendő cél. Tegnap és ma és mindörökké. (...)”¹³ A humanizmus: az emberi

⁶ Fábry Zoltán levele Sziklay Ferenchez 1924. XI. 27-én. In: *Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916-1946*. Bratislava: Madách, 1978, 39-40.

⁷ Fábry Zoltán (1925): A mérték. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 1*. Bratislava: Madách, 1980, 360-361.

⁸ Fábry Zoltán (1931): Író és osztályharc. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 196.

⁹ Fábry Zoltán (1938): Szlovéniai küldetés: 1938. In: *Hazánk Európa*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 59.

¹⁰ Fábry Zoltán (1926): Budapest? In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 2*. Bratislava: Madách, 1981, 48.

¹¹ Fónod Zoltán (1965): Stósz mérték. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 126.

¹² Kovács Győző: Fábry Zoltán szellemi öröksége. In: *Palócföld*. 1980/2, 12.

¹³ Fábry Zoltán: Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 156.

jog, szabadság és méltóság”¹⁴ – állítja Fábry. Ami pedig a humanizmus társadalmi szerepét illeti, az nem más, mint „az emberi teljesség lehetőségeinek biztosítása az emberi jogok érdekében, az emberi méltóság tényének, lehetőségének intézményesítése által”¹⁵ – vallja, mint a humanisztikus demokrácia elkötelezettje.

Ezért Fábry szociális korfelelősségű közíróként a társadalmi sötétség ellen küzdött, s a civil kurázsit minden erejével igyekezett utat törni a felvilágosultságnak, a haladásnak és az emberi szolidaritásnak. Mindvégig azt hirdette, hogy emberi jogot kell adni, emberhez méltó életet kell teremteni mindenkinek! Fábry mindig egy oldalon állt, az emberség oldalán. Az emberi és kisebbségi jogok elkötelezett szószólójaként az emberi méltóság, az egyenlőség és a szabadság nevében az erkölcs jogán több cikkében felemelte szavát a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportok – a csehszlovákiai magyarok, a kárpátaljai éhezők, a nők, a zsidók, a feketék, a romák és a melegek – jogainak védelmében,¹⁶ mert „látja az embert: a mindenütt és mindenképpen egyformán szenvedő és vágyódó megváltatlan kreatúrát. És tudja kötelességét: ezt a kreatúrát, aki mégiscsak testvér, mert szintén ember – védeni kell, ítélet, megvetés helyett – megérteni próbálni. És talán mindennek dacára kezdet fogni vele: újra emberré avatni.”¹⁷ Mint látjuk, emberszolidaritása minden kisebbségre, elnyomottra kiterjedt, mert szerinte „az emberi jog és méltóság egy és oszthatatlan: mindenütt jelenvaló és mindenkire érvényes.”¹⁸

Fábry a vox humana hirdetőjeként azt hangoztatta, hogy az írónak nem elég a társadalmi igazságtalanságot feltárni, hanem az ún. militáns humanizmus jegyében aktívan ki is kell állni és tiltakozni kell ellene: „Csak semmit nem elhallgatni!”, mert: „Nem elég csak titokban helyteleníteni a zsarnokságot, de nyíltan

¹⁴ Uo. 217.

¹⁵ Uo. 94.

¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd Fábry alábbi írásait: Fábry Zoltán (1927): Tiltott szerelem. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 2*. Bratislava: Madách, 1981, 250–252; Fábry Zoltán (1928): A ló farkához kötött ember. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 2*. Bratislava: Madách, 1981, 300–302. Fábry Zoltán (1929): Beteg Európa. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 2*. Bratislava: Madách, 1981, 382–391. Fábry Zoltán (1930): Szexuálszociológiai problémák. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 31–34; Fábry Zoltán (1932): Az éhség legendája Kárpátalja: 1932. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 206–225; Fábry Zoltán (1936): Mi történjék a zsidókkal. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4*. Bratislava: Madách, 1983, 184–185; Fábry Zoltán (1938): A magyar nyelv szlovenszói sorsa, I. az elsikkadt polgári. In: *Vigyázó szemmel - Fél évszázad kisebbségben*. Bratislava: Madách, 1971, 239–242; Fábry Zoltán (1938): Mai jegyeztek. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5*. Bratislava: Madách, 1985, 148–149; Fábry Zoltán (1938): Magyar antiszemitizmus. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5*. Bratislava: Madách, 1985, 66–71; Fábry Zoltán (1967): Emberi hang. In: *Vigyázó szemmel - Fél évszázad kisebbségben*. Bratislava: Madách, 1971, 283–287.

¹⁷ Fábry Zoltán (1927): Tiltott szerelem. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 2*. Bratislava: Madách, 1981, 252.

¹⁸ Fábry Zoltán (1952): A humanizmus orosz úttörője. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 6*. Bratislava: Madách, 1986, 157.

szót kell emelni ellene.”¹⁹ Fábry szerint e civil kurázsiból fakadó aktív ellenállás a legfontosabb emberi jog, ugyanis csak ezzel vállalható fel a hódító háborúval szemben a szabadság igenlése.²⁰ Mert szerinte „az írói bátorság – erkölcsi parancs eredményeképp – felelősségtudat. Írói bátorságban épp azért nem lehet megállás. Az írói bátorság alfája és ómegája az éber állapot. Lényege: a humánium permanenciája.”²¹

Ennélfogva Fábry mindvégig erkölcsi éberséggel követte kora társadalmi történéseit. Amikor 1933-ban a nemzetszocialista hatalom uralomra került, azonnal felismerte a veszélyt, s cikkeiben az elsők között figyelmeztetett a fasiszmus háborús világveszedelmére.²² Ennek az lett a következménye, hogy az Első Szlovák Köztársaság idején (1939–1945) többször megjárta a börtönt és a hatalom írástilalommal sújtotta.

Fábry az első illavai internálását követően (1939) beszerezte és áttanulmányozta a német nyelvű fasiszta irodalom tekintélyes részét, s immár ennek szakértőjeként rájött arra, hogy e hazug fegyverkultúra legnagyobb ellenfele az értelemmel és erkölccsel telített szó.²³ Éppen ezért az írástudó felelőssége, hogy tollával fellépjen a demokráciát fenyegető nacionalista kultúrbarbarizmus totalitásával szemben, ami nem más, mint racionalizált embertelenség, egész tudása a terror, a gyűlölet és az elidegenítés gyakorlásában, s a kisebbségek permanens félelemben tartásában nyilvánul meg. Fábry szerint a faji és nemzeti kizárólagosságon alapuló fasiszta ideológia „általánosított, totalizált, törvényesített, paragrafizált embertelenség az ellenségként kijelölt ember-, nép-, nemzet- és osztálycsoportok felé.”²⁴ A nacionalis imperializmus megvalósítására törekvő gyilkos kaszárnyakultúra ez, amely ugyan elvárja a kimagasló katonai és sportteljesítményeket, miközben mindent a demagógiára alapoz, mivel kultúraöló szervezett megtevesztést folytat minden szinten: permanens történelem- és kultúrahamisítás, valamint nacionalista propaganda folyik magas fokon, amely az ököl jogán, a „szuggerált igazság” hazug eszközeivel élve tudományt, irodalmat és művészetet kreál a saját képére, s így

¹⁹ Máté László: Fábry Zoltán igaza. Fábry 50 – A stósi író igaza. In: *Tanulmányok Fábry Zoltánról*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2021, 34.

²⁰ Vö: Fábry Zoltán (1968): Stósi előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 262.

²¹ Fábry Zoltán (1938): Szlovenszkói küldetés: 1938. In: *Hazánk Európa*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 60.

²² Lásd Fábry Zoltán (1930): Briand és Hitler nyara. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 35–36; Fábry Zoltán (1932): 1932: Hitler? In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 204–205; Fábry Zoltán (1932): Holnap újra háború! In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 3*. Bratislava: Madách, 1982, 226–230; Fábry Zoltán (1934): Barna veszedelem. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4*. Bratislava: Madách, 1983, 89–95; Fábry Zoltán (1938): Történelem a hatványon. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5*. Bratislava: Madách, 1985, 72–90.

²³ Vö: Fábry Zoltán (1938): Szlovenszkói küldetés: 1938. In: *Hazánk Európa*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 53–70.

²⁴ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 71.

módon önmagát avatja minden mérték alapjává.²⁵ Fábry úgy látja, hogy mindez „Egyenes út, mely csak az európai kultúra halálát jelentheti”²⁶, – mert „A regresszió a legfőbb európai princípiumnak, a testvériségnek, a szociális univerzalizmusnak a kerékkötője.”²⁷ Szerinte nincs kultúra, amely háborút igazolna, ezért kellett meghamisítani és ellenséggé avatni.²⁸ Ezért Fábry élesen elítélte a kultúra hatalmi eszközzé való degradálását, amelyet az antidemokratikus erők felülke-rekedése egyértelmű következményének tartott. Azt hangoztatta, hogy demokráciában a kultúra nem lehet hatalmi függvény, sem kiváltságosok luxusa, egyes pártok vagy csoportok monopóliuma, és nem lehet a többségi nemzet kizárólagos uralmi eszköze.²⁹

Fábry felhívta a figyelmet arra, hogy mindazok az emberközösségi eszmeiséget kifejező értékek (mint például a demokrácia, kereszténység, humanizmus, liberalizmus, pacifizmus), amelyeket e humánumellenes totalitás ellenségeinek tekint, az emberi szolidaritás megnyilatkozásai, mivel ezek automatikusan az emberiség és a szabadság ügyét szolgálják, éppen ezért ezeket kell vele szembeállítani.³⁰

Az első világháború alatt átélt öldöklés és vérontás rettenetes emlékei mély nyomot hagytak benne, s ezen embertelenségek hatása alatt az ismétlődő valóságok tükrében kibontakozó újabb világégest Fábry úgy fogta fel, mint az embertelenség eszkalációját, mert szerinte a háború nem más, mint „a gyűlölet fortissimója, melynek lényege: az emberi élet semmibevétele, a minél értelmetlenebb rombolás. A háború a maga árvizes zúdulásában, apokaliptikus rohamában gát-talanul pusztít: itt a szabadjára engedett ösztönök mámoros spontaneitása éli ki magát. De békében kiagyalt, rendeletileg dekretizált otthondulásra, népvándorlásra, száműzetésre nincs példa és nincs mentség.”³¹

²⁵ Erről bővebben lásd Fábry Zoltán (1936): Mai jegyzetek. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4.* Bratislava: Madách, 1983, 196–198; Fábry Zoltán (1937): Elrettentő példák. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4.* Bratislava: Madách, 1983, 339–341; Fábry Zoltán (1938): Kazinczy vagy Henlein? In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5.* Bratislava: Madách, 1985, 93–96; Fábry Zoltán (1938): Mai jegyzetek. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5.* Bratislava: Madách, 1985, 97–98; Fábry Zoltán (1939): Miért háború. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5.* Bratislava: Madách, 1985, 181–185.

²⁶ Fábry Zoltán (1937): Csehszlovákiai magyar irodalom, európai kultúra. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4.* Bratislava: Madách, 1983, 282. 278–282.

²⁷ Uo. Megjegyzendő, hogy Fábry írásaiban a fasiszmus kifejezést gyakran a barbarizmus és a regresszió szavakkal helyettesítette.

²⁸ Hogy a fasiszta rendszerben a progresszív kultúrát első számú közellenségnek tartották, jól mutatja ezt a nemzetszocialista propagandagépezet tudósítójának, Julius-Karl von Engelbrechtennek 1937-ben közölt alábbi gúnyos kijelentése is: „Fütyülünk minden kultúrára, ha ez nem a mi törvényeinket követi, fütyülünk a szellemi javakra, ha azok nem a mi harcunkat szolgálják. Mi csak nevetni tudunk a felesleges értelmiségi ballaszton, és tintakulinak nevezve őket, kitérünk az útjukból.” Fábry Zoltán (1957): A véres toll. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 8.* Bratislava: Madách, 1989, 171.

²⁹ Vö: Fábry Zoltán (1937): A kassai Erger-Berger-műgyetem. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4.* Bratislava: Madách, 1983, 335–338.

³⁰ Vö: Fábry Zoltán (1938): Kazinczy vagy Henlein? In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 5.* Bratislava: Madách, 1985, 93–96.

³¹ Fábry Zoltán (1946): A vádlott megszólal. In: *Stószai délelőttök.* Bratislava: Madách, 1968, 413.

Fábry már a múlt század 20-as éveinek közepétől meg volt győződve arról, hogy jön még egy szörnyűbb világégés, s ő ezt az újabb vérengzést nem fogja túlélni.³² A második világháború időszakában állandó életveszélyben volt. Üldözték, és kétszer is börtönbüntetésre ítélték. Adalbert Hudák hitlerista stószai evangélikus lelkész arra biztatta híveit, hogy égessék el Fábry könyveit, akik ezt a gaztettet szerencsére nem tették meg.

Hogy miként sikerült átvészelnie a második világomlást, ekképpen számol be erről: „A háború errefelé a körülményekhez képest minden nagyobb rombolás nélkül vonult át. Igaz, hogy majdnem összes fehérneműm és három öltöny ruhám fizette meg az árát. A könyvtáramat befalaztam és így az megmaradt. Viszont hat év egész munkája: kéziratok, napló, jegyzetek, elpusztult. Egy vaskazetába rejtettem őket és a filagória mögé dugtam. De magyar katonák megtalálták, azt hitték szegények, hogy kincs van benne és magukkal cipelték. Hogy kínlódhattak, míg bajonettel kifeszítették és ekkor számukra értéktelen papírdarabokat találnak. Milyen káromkodással lökhatték tűzbe a nekem pótolhatatlant! A tegnap munkája tehát elveszett, a holnap munkája pedig dermedten várja bennem a feltámadást (...).³³

Mikor Fábry a második világháborút követően rádöbbsent arra, hogy a fasizmus kísértése nem szűnt meg, mert az új hatalmi antihumanizmus (a kommunizmus) a militáns humanizmus (antifasizmus) nevében ágál, s a barbarizmus totalis módszerei immár a demokrácia nevében kapnak szentesítést, és ezt mint entellektüellnek³⁴ a saját bőrén is meg kellett tapasztalnia, ekkortól már csak a vox humana eszméjét tartja egyedüli mércéjének: „(...) én, akit a humanizmus vitt el a kommunizmushoz, ma a humanizmus rettenetes árvaságára, és így magamra eszmélek. A vox humana szószólója voltam, és az maradok most már

³² Lásd Batta György: Fegyver s vitéz ellen – mindhalálig. In: *Fábry 50 – A stószai író igaza. Tanulmányok Fábry Zoltánról*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2021, 12-25.

³³ Szaszák György: Fábry Zoltánról személyes élmények és néhány hozzám került levele kapcsán. In: *Fábry 50 – A stószai író igaza. Tanulmányok Fábry Zoltánról*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2021, 40.

³⁴ A hontalanság éveiben a magyarsága miatt nem publikálhatott, miután 1948-ban a kommunisták szovjet támogatással átvették a hatalmat Csehszlovákiában, akkor pedig a szamizdatos terjesztésű, a humanizmus nélküli totalista rendszert kritizáló *A Vádlott megszólal* (1946) című vádirata miatt a hatalom haláláig „megtűrt” írónak tekintette, s művei többnyire megnyirbálva, a kiadó által eszközölt önkényes ideológiai átírásokkal jelenhettek csak meg. Mint például a *Palackposta* című kötete. Erről bővebben lásd Fábry nyilatkozatát: Fónod Zoltán (1965): Stószai mérték. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 131. Turczel Lajos szavára tette, hogy Fábry írásaiban a humanizmus szó elé önkényesen odaírták a szocialista jelzőt. Javasolta, hogy ha a Fábry-hagyaték teljes kéziratmásolatokat tartalmaz, akkor ezeket össze kellene vetni a kiadott könyvekkel és írásokkal, hogy a Fábry műveibe való önkényes beavatkozások mértékét felmérjük, mert csak ezután kerithetünk sort életművének átértékelésére. Vö: Turczel Lajos: Fábry Zoltán keresett igazságai és elzuhant reményei. I. Előszó egy Fábry-tanulmánykötethez. In: *Irodalmi Szemle*. XXIV. évf., 1991/7, 747-759. Lásd továbbá Fábry Zoltán: *Ürészárát 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991.

egy megnagyobbodott szektor ellen: a győztesek antihumanizmusa ellen. Ember az embertelenségben: ez a cél, és ennyi a feladatunk.”³⁵ Ettől kezdve „a pártokon és minden rendű korlátokon felülemelkedő nagy Tárgyilagos Szabad Szellem”³⁶ lett az ő igazi formája, s Kazinczyt idézve azt vallja, hogy „menjünk szabadon, s tiszteljük magunkban és másokban a vélekedés szabadságát,”³⁷ mert Fábry szerint „a civil kurázsi szemben a hódító katonák háborújával csak a szabadság igenlését mondhatja és vállalhatja. Az ellenerőt.”³⁸

Így jutott el Fábry – akit az első világháborúban átélt borzalmak tettek a nyílt háborúellenes állásfoglalás szószólójává – a vox humana „expresszionista ordításától” az antibarbarizmus határozott felvállalásához. Publicisztikai életművének fő műfaja az antifasizmus lett, ami számára nem más, mint az író harca a militáns humanizmus jegyében, az ember védelme az embertelenség mindenfajta megnyilvánulása ellen, mert: „Mindaz ami kizárólagosság, önhatalmúság, fegyvergyár és eredmény; mindaz, ami parancsuralom, legyen az akár párt- vagy eszmediktatúra: ellenség, fasizmus, mellyel szemben csak az antifasizmusban kiteljesedett ellenállás veheti fel a küzdelmet.”³⁹ Ennek értelmében Fábry tudatosan elutasított mindennemű hatalmi totalitást (mint például a fasizmus, kommunizmus, imperializmus, sovinizmus, neofasizmus), amely a heccpropagandára, a faji / nemzeti kizárólagosságra, s az ellenséggyártásra helyezi a hangsúlyt, mert ezek legfőbb jellemzői a diktatúra, intolerancia, s csak az egyféleképp megengedett gondolkodás. Ezzel szemben áll mint europrogresszív ellenpólus a szabadságtípus: a humánus embere, mert „az emberi felelősség és méltóság, az emberi jogok és kötelezettségek hirdetői csak a szabadság síkján találkozhatnak.”⁴⁰ Ez ad erkölcsi létjogosultságot Fábry zsinórmértékének: a vox humana eszmei princípiumának, amely humanizáló-pacifizáló tényezőként a megértés, tolerancia, embertársi szeretet és szolidaritás erőtere, vagyis nem más, mint a demokrácia, a humanizmus, az emberi jogok tisztelete, a szabadság és a pluralizmus megtartója.

A pacifista Fábry a humanisztikus demokrácia elkötelezettjeként mindvégig kritizálta az Európa-ellenes erőket, s a szellemember puha hatalmával (soft power)

³⁵ Fábry Zoltán Fogarassy Lászlóhoz 1946. VIII. 10-én. In: *Az őrhely megszólal. Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948.* Pozsony: Kalligram, 2007, 195.

³⁶ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 116.

³⁷ Fábry Zoltán (1967): Kazinczy elkötelezettségében. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 225.

³⁸ Fábry Zoltán (1968): Stószai előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 262.

³⁹ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 215. Lásd továbbá Fábry (1960) programadó írását: A műfaj neve antifasizmus (előszó helyett). In: *Emberek az embertelenségben.* Bratislava: Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962, 7–22.

⁴⁰ Fábry Zoltán: *Az őrhely megszólal. Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948.* Pozsony: Kalligram, 2007, 96.

állt ki az európai értékrend mellett, amely a kisebbségi lét szempontjából döntő jelentőségű, mert szerinte „humánus nélkül nincs demokrácia, demokrácia nélkül nincs kisebbségi igazság.”⁴¹ Ezért Fábry mindvégig európai poszton állt: „Az erkölcsi törvény bennem (...) védeni az európai lényegét, önmagunkban a vox humanát, és védekezni a cseh és szlovák nacionalizmus ellen, amikor ez kimondottan Európa-ellenes lett; antihumánus.”⁴² Fábry mindig nagyobb horizontot, európai látókört követelt, mert „Európa: humanizmus. (...) Európa: univerzalizmus. (...) Európa: antinacionalizmus, tehát pacifizmus. (...) Európa tehát állásfoglalás.”⁴³ S szerinte ezt az európai princípiumot erősíteni morális kötelességünk.

Fábry a vox humana iránti erkölcsi elkötelezettséget felvállalva publicisztikai írásaiban az emberség hirdetőjeként szüntelenül figyelmeztetett a hatalmi princípiumot éltető Európa-ellenes veszélyekre. A hontalanság éveiben írt alábbi sorai az információs társadalom korában, a digitális uszítás és ellenséggyártás (az online hoaxok, a fake-news és deepfake heccpropaganda virtuális áradata) közepette is időszerűek számunkra: „Az emberek a propaganda következtében, mely ma kizárólag tömegesen informál, és így avat tényleges közvéleményt, nem tudják már, mi az igaz és mi nem az. A politikai sík folytonos változásai olyan pillanatterjedelműek, hogy valósággal elbarikádozzák a kilátást tágabb horizontra. Nincsen távlat, csak sugalmazott nézőpont. Nincsen felelősség – tehát időtlenség követelménye –, csupán az épp megengedett percterjedelem. Percemberkék tömegkora ez.”⁴⁴

Hogy Fábry milyen előrelátó volt, azt a múlt század 60-as éveiben írt alábbi meglátásai is igazolják, amelyek – az alulról jövő faji / nemi embertelenségek ellen tiltakozó nemzetközi mozgalmak, kisebbségvédelmi kezdeményezések (mint például a *Pride-felvonulás*, a *#Black Lives Matter*, a *#Me Too*, a *Minority SafePack* stb.) létjogosultságát nézve – ma még hatványozottabban érvényesek: „Az emberi szolidaritáson alapuló közösségi érzés megszűnt, az egymástól való elidegenedés a köröket egyre szűkebbre vonta: az otthon az elzárkózás önzésévé torzult. De épp ez az egyéni önzés áll össze legkönnyebben a vele adekvát kollektív önzéssé: sovinizmussá. És innen a fasizmus – a kizárólagosság és tekintetnélküliség – már csak egy lépés!”⁴⁵

⁴¹ Fábry Zoltán (1968): A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 274.

⁴² Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 40 (...) 156.

⁴³ Fábry Zoltán (1936): Hazánk: Európa. In: *Hazánk Európa.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 468–469.

⁴⁴ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 193.

⁴⁵ Fábry Zoltán (1968): A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 275.

Fábry már a múlt század első felében felismerte Oroszország valódi arcát és rámutatott az orosz imperializmus terjeszkedő veszélyére, mert úgy látta, hogy az egyre inkább „arra pályázik, hogy véres elnyomó uralmát az egész világra kiterjessze.”⁴⁶ Hogy Fábrynak ezen, több mint nyolc évtizeddel ezelőtt papírra vetett gondolata milyen fajsúlyú, azt korunk szörnyű realitásai igazolják.

Ugyanakkor Fábry az antifasiszta kultúrvédelem nevében kijelentette, hogy a jövőre nézve döntő fontosságú lesz, hogy: „a kultúra erkölcsstudata (az igazi europeizmus) vissza tudja-e szuggerálni az orosz erőtudatot a közös frontra és egységbe, melynek lényege a humanizmus, és mely egyetlen ellenséget ismer: a fegyver erkölcsstudatát, a hatalom barbarizmusát, mindegy, hogy ez hol található.”⁴⁷

Fábry a két világégést megélt ember tapasztalatából, a háborútól és a katonáktól való irtózástól vezérelve arra figyelmeztet, hogy a háborús veszély folyamatosan fennáll: „...félek a katonáktól. Félek, mert ismerem őket. Ők adtak egy életre szóló élményt, undort és tanítást: el a háborútól! Ők eszméltettek, és ma is ők tartanak ébren, éberségben. Ellenük vagyok, civil vagyok az ellentét, az ellenállás és ellentmondás teljes tudatosságával. (...) A háború legnagyobb bűne az ember-és anyagirtás, de az emberséglíkvidálás. Ahol és amikor a katona uralkodik, az ember fogoly lesz, rab. Aki nem üvölt a farkasokkal, az kiirtandó idegenné válik: civil, aki ember akart és mert maradni. (...) Két világháború után az emberiség a harmadik lehetőségének ígézetében és rettenetében él. (...) minden ismétlődik. (...) Civil – tehát ember – nem számít. Civil nem lehet sem stratégiai, sem lelkiismereti akadály. (...) városok, emberek, civilek okatlan bombázása, Drezda bombázása éppoly felesleges volt, mint később Hiroshima atomizálása, elhamvasztása. (...) Az utasítás ördögi sugallattal a civilek lakóházaira célzott. (...) A tegnapi utasítás változatlanul újra érvényes.”⁴⁸ Fábry ezen megállapítása ez év február 24-én szomorú realitássá vált, amikor az orosz agresszor e nap hajnalán, az ún. „denacifikálás” nevében megkezdte Kijev bombázását, később pedig rakéták hullottak Harkivra, Mariupolra, Odesszára és más ukrán városokra. Az oroszok válogatás nélkül tiltott kazettás bombákkal lövik a lakott területeket, s az ún. *felégetett föld* taktikájával igyekeznek mindent lerombolni, hogy ne maradjon semmi, amit az ukránok meg tudnának védeni. Volodimir Zelenszkij ukrán elnök azt állítja, hogy Oroszország minden várost el akar pusztítani a Donyec-medencében: „Minden várost, ez nem túlzás. Az egykor boldog városok romjai, a tüzek nyomán keletkezett fekete foltok, a bombakráterek, ez minden, amit Oroszország

⁴⁶ Fábry Zoltán (1934): Barna veszedelem. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 4.* Bratislava: Madách, 1983, 91.

⁴⁷ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 23.

⁴⁸ Fábry Zoltán (1968): Stószai előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 258–259.

adni tud a szomszédainak, Európának, a világnak.”⁴⁹ Mindeközben a kíméletlen támadók véres hatalmi mentalitással ártatlan civileket gyilkoltak meg brutálisan Bucsában, Irpinyben, Borogyankában és Izjumban. Az orosz invázió általi ukrán népirtást a tömegsírok sokasága tanúsítja, s nap mint nap újabb és újabb bestiális tettek kerülnek napvilágra a civil lakosság ellen elkövetett bűncselekményekről.⁵⁰ Mint látjuk, Fábrynak igaza volt, semmi sem változott, mert „az élet mai urai hullákká, némákká, vakokká és gyilkosokká teljesítik ki az embert.”⁵¹ Vitalij Klicsko, Kijev polgármestere arra figyelmezteti az Európai Unió polgárait, hogy Putyin addig fog elmenni, ameddig csak engedjük. Ha valaki azt hiszi, hogy a háború messze van, nagyon téved, bárkit érinthet az EU-ban. Rámutatott arra, hogy ha az oroszok tovább fognak vonulni, az rendkívül veszélyes lesz minden európai számára. „(...) szeretném kihangsúlyozni, hogy mi nemcsak családjainkat, városainkat és országunkat védjük, hanem minden nyugati demokratikus állam értékeit is védelmezzük, és (...) mindenkit az Európai Unióban is. Az európaiaknak ezt meg kell érteniük. És reméljük, hogy Nyugaton soha nem látunk ehhez hasonló pusztítást”⁵² – jelentette ki Klicsko.

Fábry szerint csak aki a békét hozza, győzheti le a fasizmust, mert egy újabb háború „Hitler feltámadása, győzelme, folytonossága, más álarcban és formában”⁵³, csak most *a fasizmus fegyveristensége* új köntösben fertőzi a világot: „Ma pusztán hatalmi célok vannak, melyek csak úgy mint a tegnapiak (...) automatikusan, kivédhetetlenül kibővítik: az embert! (...) A világ hipnotizáltan a fasizmus gyilkos lábnyomaiba lépked, csak a csizmák szabása változott, csak a gomblyukjelvények módosultak, csak a parancsőrmeztetek uniformisa, hangja, nyelve variálódott, de a cél a hitleri maradt: a hatalmi princípium világuralmi igénye. És ennek objektuma: az ember – áldozat maradt mindörökké (...)”⁵⁴

Nyilvánvaló, hogy az egykori győztes hatalom a náci eszközöket újból kisajátította, s immár a neofasiszta terror jegyében még brutálisabb módon úgymond békét színlelve, gúnyal kezeli a támadást, háborúnak nem nevezendő (az ugyan-

⁴⁹ Teljesen kiszorították az ukrán hadsereget Szeverodonyeck központjából. 2022. június 13. https://www.szabadeuropa.hu/a/teljesen-kiszorítottak-az-ukran-hadsereget-szeverodonyeck-kozpontjabol/3189_5729.html

⁵⁰ Ezt bizonyítják az olyan háborús bűntettek is, mint például a polgári lakosságnak menedéket nyújtó Mariupoli Drámaszínház lebombázása 2022. március 16-án, vagy pedig a zaporizzsai légitámadás a humanitárius konvojra 2022. szeptember 30-án.

⁵¹ Fábry Zoltán (1968): Stósz előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 264.

⁵² Ronzheimer, P. – Moutafis G: Klitschko-Brüder im Bild-interview knallhart „Der liebe Gott muss Putin zurücknehmen“. *Bild*, 13.06.2022. <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-inland/klitschkos-brueder--im-interview-der-krieg-wird-auch-an-die-tuer-der-deutschen-kl-80378996.bild.html>

⁵³ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 190.

⁵⁴ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 184.

is tiltott fogalom!) ún. „különleges hadművelet”-ként hajtja végre a kíméletlen pusztítást Kelet-Európában.⁵⁵

Ez kétségtelenül a neofasiszta kurzus jele, mert „aki háborút csinál, békét hazudik, aki kultúrát gyilkol, kultúrát ünnepel cinikus arcátlansággal”.⁵⁶ A május 9-i Vörös téri katonai parádé heccpropagandája ugyanis világgraszolóan megmutatta, hogy ismét „egy barbár eszközökkel felelőtlenül hujrázó ellenféllel állunk szemben”.⁵⁷

Az orosz agresszor nem szégyenli kimutatni valódi arcát, s a felsőbbrendűségi hatalmi tudat nevében immár több mint fél éve támadja Ukrajnát, mert nem akarja elismerni a szuverén ukrán állam létjogosultságát. A szörnyű bombázások nem kímélik az iskolákat, a templomokat, a kultúrházakat és az emlékműveket sem, mert az a céljuk, hogy megsemmisítsék magát az ukrán kultúrát is. Fábry szavaival élve ez „(...) iskolapéldája annak, hogy mire megyünk humanizmus nélkül, általános érvényű erkölcsi gátlások nélkül, egyedül és csupán fanatizmussal és fanatizálással”.⁵⁸

Azt a tény, hogy az ukrán kultúra élettelibb mint valaha, jól mutatja a Kalush Orchestra Euróvíziós Dalfesztiválon való sikeres szereplése is. Az ukrán nyelven előadott versenydal, amely eredetileg az énekes édesanyjához szóló omázs, ugyan még az invázió előtt íródott, azonban időközben egy rendkívül aktuálissá vált passzust is tartalmaz, amely jól szimbolizálja az ukránok hazához való ragaszkodását is: „még ha az összes utat is lerombolják, akkor is eljutok hozzád.”⁵⁹ Az EBU⁶⁰ tagállamainak polgári nyilvánossága megértette a dal üzenetét, és szolidaritást vállalva az ukrán néppel nyíltan demonstrálta háborúellenességét, hiszen a legtöbb államban a legmagasabb nézői pontot érte el a Kalush Orchestra Euróvíziós Dalfesztivált megnyerő *Stefania* című dala. Ez nem is lehetett másként. A civilizált országok polgárai ugyanis „mint a béke hívei a kultúrát igenlik, védik,”⁶¹ mert „Az európai törvény: a szabadság. És ez a törvény kivetí magából a terrort, a diktatúrát, az egypártrendszert, a fasizmusnak ezt a lételemét”⁶², – amelyet ma

⁵⁵ Erről bővebben lásd Snyder, T.: *9 Theses on Putin's Fascism for 9 May*. May 9, 2022. <https://snyder.substack.com/p/may-9-in-russia?s=r>, valamint Morawiecki, M.: Russia's monstrous ideology must be defeated. *The Telegraph*, 10 May 2022. <https://www.telegraph.co.uk/opinion/2022/05/10/russias-monstrous-ideology-must-defeated/>.

⁵⁶ Fábry Zoltán (1936): Heidelberg. In: *Vigyázó szemmel – Fél évszázad kisebbségben*. Bratislava: Madách, 1971, 185.

⁵⁷ Fábry Zoltán (1946): A vádlott megszólal. In: *Stószai délelőttök*. Bratislava: Madách, 1968, 423.

⁵⁸ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 53.

⁵⁹ <https://eurovision.tv/participant/kalush-orchestra-22>.

⁶⁰ European Broadcasting Union (Európai Műsorszolgáltatók Uniója).

⁶¹ Fábry Zoltán (1950): A könyv: a béke. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai* 6. Bratislava: Madách, 1986, 92.

⁶² Fábry Zoltán: *Az őrhely megszólal. Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948*. Pozsony: Kalligram, 2007, 145.

a második világháború óta nem látott kegyetlen orosz invázió jelent Európa területén.

Fábry szerint az ilyen embertelen bestialitás újra ismétlődésének az az oka, hogy „A ma embere annyira elvesztette erkölcsi mélypontját, tájékozódási képességét, hogy csak barbár mankókkal, hatalmi szuggesztiókkal és sovén parolákkal lehet alátámasztani, hogy hinni, látni, szólni, akarni, élni tudjon. Az eredmény ennek megfelelően: erkölcsi nihilizmus.”⁶³ Majd így szól: „Nem volt elég 1914 váratlan berontása és a második világháború minden eddig felülmúló barbarizmusa, a fegyver ma szinte futószalagon teremt eddig sose tapasztalt, elgondolhatatlan helyzeteket. Mintha az emberiség már csak a fegyver nyelvén érintkezhetne egymással.”⁶⁴

Meggyőződése, hogy a legembertelenebb aktivitás – a háború – ellen csak az emberség hőfokán – az emberségtudat erősítésével – lehet mélyről jövőn és messzire hatón szembeszállni. A humánus jogán vallja, hogy „emberségében kell megerősíteni az embert, emberségét kell alátámasztani, megszilárdítani”⁶⁵, mert „Humánus nélkül semmi nincs, de emberséggel mindent el lehet érni és nyerni. A békét, az emberhez méltó életet!”⁶⁶

Most, amikor az egész világ egyre veszélyesebb háborús megpróbáltatások előtt áll, mint valaha, Fábry az alábbi sorokban arra inti korunk vezető hatalmait, hogy „a harmadik világháborút, az atomkatasztrófát csak a kollektív ellenakarattal, ellenáramlattal és ellenerő akadályozhatja meg. Csak a béketudat, csak a békeharc.”⁶⁷ Ezért arra figyelmezteti a jövő generációt, hogy „a világot nem szabad a szétbontók, az elidegenítők, a fajgyűlölők és az emberkisebbitők kezében hagyni. (...) közösen kell összefogni a világ »veszettei« ellen. Ami összeköt, az kell, hogy erősebb legyen, mint ami elválaszt.”⁶⁸ E sorok bár a múlt század 60-as éveiben íródtak, viszont a jelenlegi orosz–ukrán háborús konfliktus kiéleződésének riasztó valósága árnyékában aktuálisabbak, mint valaha, mivel a NATO és Oroszország közötti eszkaláció kockázata az utóbbi hetekben egyre inkább felerősödött, s az 1962-es kubai rakétaválság óta egyre fenyegetőbb az egész világra kiterjedő atomháború veszélye. „A háború ideológiájának megtörése helyett megkaptuk a fejünk felett Damoklesz-kardként lógó permanens háborús veszélyt, és mint zsa-

⁶³ Fábry Zoltán (1966): Egy regénymodell emlékezései. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 199.

⁶⁴ Fábry Zoltán (1968): Rang és hűség. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 287.

⁶⁵ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 59.

⁶⁶ Fábry Zoltán (1968): Stósz előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 263.

⁶⁷ Fábry Zoltán (1965): Szókratész méregpohara. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 109.

⁶⁸ Fábry Zoltán (1964): Vallomás a rokonságról és az akadályokról. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11.* Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 7.

roló eszközt, mint zsákmánybiztosítót: az atombombát. A háborús antifasizmus a fasizmus ideológiájától megfertőzve csak az atombomba terrorjába torkollhatott”⁶⁹ – állítja Fábry.

Mit tehet az író, amikor a despota hatalom a demokratikus értékrendet felvállaló államokat nukleáris arzenálja bevetésével fenyegeti? Fábry azt írja, hogy az atomfasizmus teljes éberséget követel a szellemembertől, éppen ezért az írók társadalmi felelősségvállalására apellálva a kisértő kizáró hatalmi princípumok elleni fellépésre buzdít: „(...)bizony, ahol a sovinizmus felüti a fejét, kivédhetetlenül fasizmusba torkoll. Mert hiszen a fasizmusnak mi a fő ismérve? A feltétlenség és a kizárólagosság. Szóval, csak én vagyok, én vagyok, én vagyok, mindenki más – az senki. Ezt kell megszüntetni. Ebben az írók tehetnek a legtöbbet. Nekünk, íróknak a Duna-medencében össze kell fognunk és minden ilyen kísérletnél fel kell szisszennünk.”⁷⁰ Majd így folytatja: „nem lehet más célunk, mint a legnehezebb: az emberiséget emberségre nevelni, szuggerálni, forradalmasítani. (...) Mi más lehet a küldetésünk, mint (...), hogy hang legyünk, változtató, emberségébresztő, a barbarizmus folytonosságára döböntő jeladás.”⁷¹ (...) Embernek megmaradni az embertelenségben: minden írástudót csak ez izgasson, noszogasson.”⁷² A fábryi vox humana ebben az intencióban kapott csak igazán értelmet.

Fábry pacifista háborúellenes írói elhivatottsága éppen e militáns humanizmus jegyében született: „Passzív civil lehettem volna, ha az emlékek és bizonyosságok, az egyre ismétlődő valóságok nem lettek volna erősebbek. És egyszerre csak a civil posztján álltam – teljes aktivitásban – a katona ellen, a háború ellen, és fegyver s vitéz ellen énekeltem egy életen át.”⁷³

Fábry mindvégig azt hangoztatta, hogy az írónak csupán egyetlen erkölcsi kritériumot kell betartania, azt, hogy emberhez méltón szóljon és cselekedjen.⁷⁴ Társadalomkritikai írásai arra intik korunk írónemzedékét, hogy ha például észleli, hogy a hatalmi túltengés elérte a totalitást és a terror szintjét, az áldemokrácia felüti a fejét, a faji / nemzeti kizárólagosság, a történelemhamisítás kerül a hivatalos állami ideológia középpontjába, s ahol a cenzúra, tudósok és művészek indexre kerülése napirenden van, ott a közíró morális kötelessége a szellemi ellenállás, hogy az emberi szolidaritás hangadójaként a cselekvő

⁶⁹ Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest-Pozsony: Regio-Madách-Kalligram, 1991, 104.

⁷⁰ Simon István (1967): Magnóval Fábry Zoltánnál. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 222.

⁷¹ Fábry Zoltán Földes Sándorhoz írt levele 1946. február 9-én. In: *Az őrhely megszólal. Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948*. Pozsony: Kalligram, 2007, 111.

⁷² Fábry Zoltán Fogarassy Lászlóhoz 1946. VIII. 10-én. In: *Az őrhely megszólal. Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948*. Pozsony: Kalligram, 2007, 195.

⁷³ Fábry Zoltán (1968): Stószai előszó (pro domo – pro mundo). In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 258.

⁷⁴ Lásd Fábry Zoltán (1952): A humanizmus orosz úttörője. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 6*. Bratislava: Madách, 1986.

humanizmus szellemében fellépjen mindenfajta embertelenség ellen, s tegye ezt a szabadság jogán, az emberi jog védelmében és az emberi méltóság tudatában, ami nem más, mint a vox humana szociális aktivizmusa. A szellem embere, az írástudó, tehát példaként és örként szolgálhat, mert Fábry szerint „nincs elveszett poszt, ha az őr egy nagyobb cél, egy nagyobb közösség – egy önként választott küldetés – elkötelezettjeként áll térben és időben.”⁷⁵

A vox humana szellememberének háborúellenes életműve több mint „ötven esztendővel a halála után is formál. És alakítja mindazokat, akik arra szánják az életüket, amire ő: hogy az emberi civilizáció testvériségben forrhasson össze, s a Földön soha többé ne készüljön fegyver s ne szülessen gyilkolásra kiképzett vitéz”⁷⁶ – állapítja meg Batta György.

Több mint ötven évvel Fábry halála után is időszerűen hangzik az utókor számára megszívlelendő síron túli üzenete: „Ma – amikor napjaink baljós jelei újra az embertelenség realizálása felé nyilaznak – az emberséget, a humánusot, ezt a tegnap bevált potenciális ellenerőt kell megint jogaiba és kötelességeibe segíteni.”⁷⁷ Különösen a mai kor embere tanulhatna tőle humanizmust, toleranciát és társadalmi szolidaritást.

⁷⁵ Fábry Zoltán (1970): Nincs elveszett poszt, utószó a hűségről. In: *Vigyázó szemmel - Fél évszázad kisebbségben*. Bratislava: Madách, 1971, 330.

⁷⁶ Batta György: Fegyver s vitéz ellen – mindhalálíg. In: *Fábry 50 – A stószí író igaza. Tanulmányok Fábry Zoltánról*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2021, 25.

⁷⁷ Fónod Zoltán (1965): Stószí mérték. In: *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai 11*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium, 1999, 127.